

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА**

БАСКАКОВА Анна Сергіївна

УДК 94+327.58](477:(470+571))«1991/2021»+322.297

**КРИМСЬКІ ПИТАННЯ В УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИХ ВІДНОСИНАХ:
ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ**

23.00.02 – Політичні інститути та процеси

РЕФЕРАТ

**дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук**

Вінниця – 2024

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі політичних наук і права ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Науковий керівник: доктор політичних наук, професор
Наумкіна Світлана Михайлівна,
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»,
завідувач кафедри політичних наук і права

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор
Ніколаєнко Наталія Олександрівна,
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова
виконуюча обов'язки завідувача кафедри національної безпеки та політичного аналізу

кандидат політичних наук, доцент
Глебов Сергій Володимирович,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
доцент кафедри міжнародних відносин

Захист відбудеться «04» жовтня 2024 р. об 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 11.051.13 у Донецькому національному університеті імені Василя Стуса (21021, Вінниця, вул. 600-річчя, 21, ауд. 303-а із використанням засобів відеозв'язку в режимі реального часу за посиланням: <https://us02web.zoom.us/j/5147250882?pwd=QVdBMDZwU5rZ3grQTkxUnE2M2wvQT09>. Ідентифікатор конференції: 5147250882. Код доступу: 1rZakk.

З дисертацією можна ознайомитися на офіційному сайті Донецького національного університету імені Василя Стуса (<https://abstracts.donnu.edu.ua/issue/archive>) та в науковій бібліотеці Донецького національного університету імені Василя Стуса за адресою: 21021, Вінниця, вул. 600-річчя, 21.

Реферат розісланий «04» вересня 2024 р.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

Ірина МАЦИШИНА

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження обумовлюється з одного боку, теоретичною та практичною важливістю вивчення політичних аспектів ситуації, що склалась навколо Кримського півострову після розпаду біполярної системи міжнародних відносин та отримання Українською державою незалежності, з іншого, – надзвичайною важливістю кримських проблем в українсько-російських відносинах, які набули свого апогею у березні 2014 року в зв'язку з окупацією Російською Федерацією Кримського півострову. Постійна боротьба геополітичних акторів за вплив на півострові обумовлена його геостратегічним положенням, а також безпековим та геоекономічним чинниками. Крім того, кримські питання охоплюють регіональний та інтєррегіональний рівень, адже після окупації Кримського півострову проблема Криму є ключовим питанням порядку денного більшості міжнародних організацій та глобальних форумів. Найяскравішим прикладом цих викликів стало повномасштабне вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року, що стало першим великим міждержавним конфліктом на європейському континенті з часів Другої світової війни. Анексія Криму в 2014 році прямо кинула виклик міжнародно-правовим нормам, розробленим після Другої світової війни.

Зв'язок роботи з науковими програмами, темами, планами. Дисертація виконана в рамках наукових тем кафедри політичних наук і права ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського «Трансформаційний процес в Україні: основні проблеми та умови їх вирішення» (номер державної реєстрації 0109U000215) та «Сучасні виклики соціально-політичного розвитку: політико-правові та соціально-економічні виміри» (номер державної реєстрації 0120U00021).

Мета дослідження – вивчення політико-правового, соціально-економічного, гуманітарного розвитку ситуації навколо Кримського півострову в історичній ретроспективі з метою, по-перше, визначення її впливу на формування українсько-російської міждержавної взаємодії в умовах постбіполярності, й, по-друге, обґрунтування необхідності вироблення плану дій для нашої держави після окупації Російською Федерацією Криму та з урахуванням збройного конфлікту, що продовжується й по нині.

Для досягнення поставленої мети передбачається розв'язати такі **наукові завдання**:

- розкрити місце кримськотатарської проблеми у вітчизняній та зарубіжній історіографічній традиції, виокремлюючи ключові концептуальні напрямки дослідження її окремих аспектів, виокремлюючи джерела в окремі групи;
- провести комплексний аналіз теоретико-методологічних засад вивчення «кримських проблем» в українсько-російських відносинах;
- визначити особливості використання теоретико-концептуального інструментарію класичної теорії регіонального комплексу безпеки для аналізу Кримської кризи в умовах глобальних трансформацій світового порядку;
- охарактеризувати політичні передумови сучасної російської агресії та анексії півострову Крим;

- визначити соціально-політичні та безпекові наслідки секторальної «співпраці» України та РФ (2014-2021 рр.);
- проаналізувати особливості впливу гуманітарної складової на політичні процеси на території півострову Криму;
- побудувати сценарії розвитку українсько-російських відносин в умовах широкомасштабного вторгнення;
- окреслити невідворотні та варіативні тренди та загрози щодо кримського питання;
- визначити інституційно-правові основи політики України щодо відновлення Криму.

Об'єктом дослідження є українсько-російські відносини в умовах постбіполярності.

Предметом наукової розвідки є питання розвитку Кримського півострову крізь призму українсько-російської міждержавної взаємодії (з 1991-го по сьогодні).

Теоретичною основою дослідження стали наукові праці таких вчених як: С. Адамович, О. Александрова, С. Андрущенко (Гринько), В. Безкоровайний, О. Брусиловська, Г. Василенко, Л. Васильєва-Чекаленко, В. Верстюк, Б. Винар, К. Вітман, В. Войналович, О. Вусатюк, Б. Гаврилишин, Л. Гайдуков, О. Гарань, Л. Гаспарян, С. Глебов, В. Годованець, О. Гуржій, О. Гуцол, С. Дністрянський, І. Діак, Р. Додонов, В. Єльченко, В. Іванишина, О. Івченко, Р. Жангожа, О. Задорожний, Л. Залізник, І. Звіркоський, М. Костицький, Д. Костюченко, О. Копиленко, В. Котигоренко, В. Кремень, С. Кульчицький, І. Кухта, С. Кучеренко, Н. Литвиненко, О. Ляшенко, О. Маначинський, Н. Ніколаєнко, Б. Парахонський, Г. Перепелиця, В. Петровський, Д. Попова, Т. Стародуб, О. Трибушний, О. Чальцева, О. Шевчук, Г. Яворська та інші.

Методологічну основу дисертаційного дослідження формують принципи історизму, об'єктивності та послідовності, що надало змогу використати різноманітні наукові підходи та методи. Дослідження «кримських питань» в українсько-російських відносинах потребувало застосування вихідних положень та методологічного інструментарію інституціональної теорії дослідження «кримських проблем»; теорії кримського регіоналізму; цивілізаційного напряму дослідження історичних процесів на Кримському півострові з урахуванням геополітичної динаміки розвитку Чорноморського регіону загалом та теорії балансу сил, яка надає чітке розуміння причин створення Кримської автономії у складі незалежної України та впливу російсько-українського конфлікту на переформатування глобального балансу сил. Застосування методу побудови сценаріїв гіпотетичного розвитку подій в українсько-російських відносинах та методи експертного аналізу, методологія форсайту та ефект Талеба (чорні лебеді) дозволили охарактеризувати та запропонувати можливі сценарії в умовах та після закінчення російсько-української війни.

Наукова новизна отриманих результатів. Дисертаційна робота є комплексним дослідженням «кримських питань» та їх впливу на розвиток українсько-російської міждержавної взаємодії.

У цьому дослідженні обґрунтовані такі теоретичні положення, які визначають

його новизну. Зокрема:

вперше:

– проведено комплексний аналіз вітчизняної та зарубіжної історіографії вивчення «кримських проблем» в українсько-російських відносинах зокрема, та основних проблем міждержавної взаємодії в умовах постбіполярності з урахуванням історичного контексту, загалом. Це створило фундамент для вірного розставлення акцентів та вироблення об'єктивної оцінки питань, які носять конфронтаційний характер українсько-російських відносин;

– запропоновано досліджувати «кримські проблеми» в українсько-російських відносинах, ґрунтуючись на теоретико-концептуальному каркасі, який складає комплекс наукових підходів, які були сформовані на стику декількох наук (історія, філософія, політологія, міжнародні відносини та ін.). Доведено важливість та наукову доцільність використання інституціональної теорії дослідження «кримських проблем», теорії кримського регіоналізму, цивілізаційного напрямку дослідження історичних процесів на Кримському півострові з урахуванням геополітичної динаміки розвитку Чорноморського регіону загалом та теорії балансу сил, яка надає чітке розуміння причин створення Кримської автономії у складі незалежної України та впливу російсько-українського конфлікту на переформатування глобального балансу сил;

– використано теоретико-концептуальний інструментарій класичної теорії регіонального комплексу безпеки для проведення більш глибокого аналізу Кримської кризи та початку російсько-української війни в умовах глобальних трансформацій світового порядку;

– сформовано авторське бачення сценарію розвитку подій у Криму в умовах військових дій «Деокупація Криму військовим шляхом та її наслідки», в рамках якого враховано основні характеристики, ключові події, ключові гравці та індикатори реалізації сценарію;

– комплексно проаналізовано потенційні сценарії (загрози) («чорні лебеді») в 2024 році, а також їх ймовірність в агресії РФ проти України та визначено потенційні «чорні лебеді», що потребують уважного моніторингу та готовності до реагування на можливі кризи, забезпечуючи стратегічне планування та мінімізацію ризиків.

– доведено, що з початком повномасштабного вторгнення РФ в 2022 році, умови та пріоритети зазнали значних змін щодо відновлення Криму після закінчення російсько-української війни. Відзначено, що заходи після деокупації зумовлені неможливістю реалізації до деокупації та свідченням про те, що заходи щодо інтеграції після деокупації Криму вживаються, починаючи з 2014 року, але після 2022 року з корективами;

уточнено:

– історичні витоки кримської проблеми, а також про її важливість з геополітичної, геостратегічної та гео економічної точок зору. В умовах геополітичних трансформацій світового порядку Крим став розмінною монетою в іграх великих акторів. Передусім йдеться про реалізацію імперських амбіцій Російської Федерації, яка шляхом анексії Криму досягла «історичної

справедливості», порушивши усталений після Другої світової війни міжнародно-правовий порядок;

- доведено легітимність передачі Кримського півострову у 1954 р.; сформульовано безпекові та правові наслідки агресії РФ проти України, висвітлено особливості перебування Чорноморського флоту РФ на півострові;

- удосконалено твердження про неможливість перегляду та внесення поправок щодо територіальної цілісності України та його застосування як конституційного механізму у політико-правовому полі нашої держави.

- запропоновано два сценарії з високою ймовірністю реалізації «позбавити російські війська баз і складів у Криму, ізолювати півострів, що змусило б їх залишити територію, дозволяючи Україні повернути Крим із мінімальними руйнуваннями» та сценарій «післявоєнні відносини між Україною та РФ. Аргументовано загальну негативну тенденцію та стверджено, що в перспективі за умови збереження існуючих тенденцій та продовження війни ймовірність налагодження діалогу між Україною та РФ зводиться до нуля;

набуло подальшого розвитку:

- розуміння гуманітарного аспекту кримської проблеми в українсько-російських відносинах у напрямку розширення його тлумачення, який включає не лише питання соціального захисту населення півострову, забезпечення його прав та свобод, але й проблему конфлікту цінностей, ідеологій та національно-етнічних ідентичностей. Стверджується, що кримський гуманітарний простір сьогодні – це поле для повномасштабної русифікації та витіснення українського й кримськотатарського контенту з освітнього процесу, засобів масової інформації, книговидавництва, культури та мистецтва, суспільно-церковних відносин тощо;

- охарактеризовано ймовірні сценарії щодо статусу Криму після повномасштабного вторгнення РФ до України. Відзначено, що кожен із сценаріїв може реалізуватися за певних умов. Дипломатичний сценарій вважається малоімовірним з огляду на поточну динаміку російсько-українського конфлікту; сценарій наступу ЗСУ на територію Криму передбачає військову операцію, яка є найбільш оптимістичним сценарієм;

- надано авторські рекомендації щодо когнітивної деокупації Криму. Зокрема, пропонуються механізми вирішення цього питання (правосуддя перехідного періоду), що сприятимуть дотриманню мешканцями окупованих територій законів та їхній реінтеграції до законодавчого, економічного та, в кінцевому підсумку, політичного простору України;

- пріоритетні напрямки після деокупації, в рамках якої вирішальне місце займають Стратегія когнітивної деокупації Криму та Стратегія відновлення Криму після деокупації;

- правосуддя перехідного періоду, що сприятиме уникненню майбутніх конфліктів на території Кримського півострова та має стати ефективним механізмом в реалізації політики відновлення деокупованого Криму. Зосереджено увагу на напрямку правосуддя перехідного періоду – притягнення винних до відповідальності за злочини колабораційної діяльності.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що теоретичні розробки, подані в роботі, можуть бути використані в поточній діяльності Міністерства

закордонних справ України та інших державних структур з метою вироблення чіткого плану дій у відносинах між нашою державою щодо протидії діям РФ Федерацією в умовах повномасштабної агресії. Висновки, ймовірні сценарії розвитку та рекомендації можуть бути корисними при веденні переговорного процесу з Російською Федерацією та іншими впливовими геополітичними акторами, а також при визначенні стратегії подальших дій України щодо Кримського півострову з урахуванням його статусу як тимчасово окупованої території. В цілому широкий емпіричний матеріал, динаміка статистичних показників, подана в роботі, можуть стати корисним підґрунтям для підготовки як науково-дослідних робіт, так і підручників та посібників для вищих навчальних закладів з історії міжнародних відносин, зовнішньої політики України, політології, всесвітньої історії тощо. Деякі фрагменти було б доцільно включити у підручники з історії України та Всесвітньої історії для вивчення кримської проблематики учнями загальноосвітніх навчальних закладів.

Особистий внесок. Основні наукові положення та висновки дисертації, що базуються на широкому масиві використаних джерел і літератури, зокрема ті, що характеризують наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, отримані автором самостійно. Дисертанткою особисто сформульовано теоретико-концептуальний каркас дослідження кримської проблематики в українсько-російських відносинах з урахуванням сучасного методологічного інструментарію в міжнародно-політичній науковій традиції; визначено ключові аспекти кримської проблеми та окреслено її вплив на міждержавний діалог між Україною та Російською Федерацією в період з 1991 по 2021 роки та після повномасштабного вторгнення.

Апробація результатів дослідження. Дисертаційна робота обговорювалася на засіданнях кафедри політичних наук і права Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського». Основні положення дисертації викладені автором на міжнародних конференціях, круглих столах, семінарах, зокрема, на науково-практичних конференціях. Теоретико-методологічні положення та ідеї, які розвиваються у дисертації, доповідались та обговорювались під час наступних міжнародних та всеукраїнських наукових конференцій: «Людина, мова і комунікація в гуманітарній парадигмі» (Київська гуманітарна академія, м. Київ, 16 квітня 2015 року); «Міжнародні політико-економічні відносини в постбіполярний період» (Київська гуманітарна академія, м. Київ, 12 грудня 2015 року), та «Політичні трансформації сучасного суспільства» (м. Полтава, 22 лютого 2024 року) та ін.

Публікації. Основні положення і результати дисертації представлені автором у 9 наукових публікаціях, з них 1 – у закордонному науковому виданні, що включено до міжнародних наукометричних баз даних (Scopus), 6 – у фахових виданнях, 2 – тези доповідей у збірках матеріалів конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Специфіка проблем, що стали об'єктом дисертації, зумовили її логіку та структуру. Робота складається зі вступу, трьох розділів, поділених на підрозділи, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (364 джерел). Загальний обсяг – 231 сторінку, з них основний текст – 193 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність дисертації, показано її зв'язок з науковими програмами, планами, темами, визначено мету, основні завдання, об'єкт, предмет, методологічну основу дослідження, наукову новизну результатів та структуру дисертації.

У першому розділі «Стан наукового дослідження та теоретико-методологічні засади аналізу «кримського питання»» проаналізовано вітчизняні та зарубіжні літературні джерела вивчення «кримських проблем» в українсько-російських відносинах, також сформульовано ключові проблеми міждержавної взаємодії в умовах постбіполярності з урахуванням історичної ретроспективи. Авторка порівнює точки зору українських та європейських вчених на дискусійні історичні питання провокативного характеру. Також побудовано методологічний каркас дослідження «кримських питань» як предмету постійних суперечок між Україною та Росією.

У підрозділі 1.1. «Історіографія дослідження «кримського питання» крізь призму українсько-російської взаємодії» авторка пропонує поділити всю використану в роботі літературу на 7 груп. До першої групи дисертантка відносить наукову праці вчених-істориків (В. Верстюк, О. Гарань, О. Гуржій, І. Діак, Б. Парахонський).

До другої групи віднесено наукові праці комплексного характеру, автори яких дають власні неупереджені оцінки геополітичної ситуації у світі, досліджують проблемні питання взаємодії України з різними державами світу, приділяючи при цьому значну увагу ймовірним сценаріям розвитку українсько-російських відносин. Це наукові доробки С. Андрущенко (Гринько), О. Брусиловської, Л. Васильєвої-Чекаленко, Л. Гайдукова, С. Дністрянського, О. Івченка, О. Чальцевої та ін., які розглядають місце України в різноманітних форматах двосторонньої та багатосторонньої взаємодій, зокрема.

Третя група представлена роботами вчених (В. Глебов, Р. Додонов, Б. Парахонський, Т. Стародуб, Г. Шелест, А. Язикова), які досліджують проблеми співробітництва в Чорноморському регіоні та побіжно торкаються тих питань українсько-російської взаємодії, котрі дестабілізували ситуацію в зазначеному просторі.

Четверта група включає в себе цілу низку праць, кожна з яких присвячена аналізу конкретних вимірів українсько-російської взаємодії. Безпекові аспекти двосторонніх відносин є предметом наукових досліджень О. Александрової, О. Копиленка, О. Задорожного. Політичні аспекти «кримських проблем» розглядаються в доробках В. Іванишина та О. Майбороди. Економічна та енергетична сфери співпраці є предметом наукових розвідок таких вчених як А. Блохін, Г. Василенко, Б. Винар, Д. Костюченко; військово-технічне співробітництво між двома державами досліджують І. Кухта, О. Маначинський, В. Петровський та окремо проблему перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території Криму вивчають С. Адамович, В. Безкоровайний, С. Глебов, Г. Перепелиця, А. Федорових. Гуманітарні проблеми українсько-російських відносин знайшли відображення в наукових доробках вітчизняних вчених, зокрема

таких як: О. Вусатюк, О. Гуцол, І. Звірко́вський, Н. Литвиненко. Серед гуманітарних проблем найбільше цікавить науковців питання про статус російської мови в Україні (В. Годованець, М. Костицький, Т. Ткаченко). Мовні аспекти українсько-російських відносин, в тому числі мовна ситуація в Криму, відображені в низці статей українських вчених (В. Васютинський, С. Тетерук, О. Трибушний). Остання підгрупа літературних джерел являє собою наукові доробки, присвячені комплексному дослідженню проблемам Кримського півострову (М. Василенко, К. Вітман, Б. Гаврилишин, В. Єльченко, Р. Жангожа, В. Кремень, С. Кульчицький, Я. Матійчик, О. Субтельний, Б. Парахонський, О. Чальцева).

П'ята група літературних джерел являє собою сукупність наукових розвідок, присвячених проблемам наукового аналізу політичної, соціальної та економічної інтеграції кримських татар в поліетнічне суспільство півострову (В. Войналович, В. Котигоренко, С. Кучеренко, О. Ляшенко та ін.).

Шоста група літературних джерел являє собою низку наукових розвідок, які присвячені аналізу ситуації в українсько-російських відносинах, що склалась внаслідок анексії Російською Федерацією Криму у березні 2014 р. (Л. Залізняк, Д. Павличко, Б. Парахонський, Г. Яворська).

Окрему сьому групу наукової літератури складають дисертаційні дослідження з кримської проблематики постбіполярного періоду українських вчених (Л. Гаспарян, Д. Попова, М. Сомов, С. Штепа).

У підрозділі 1.2. *«Методологія дослідження «кримських проблем» в аспекті українсько-російських відносин»* дисертантка зазначає, що дослідження «кримських проблем» в українсько-російських відносинах передбачає застосування вихідних положень та методологічного інструментарію інституціональної теорії дослідження «кримських проблем», теорії кримського регіоналізму, цивілізаційного напрямку дослідження історичних процесів на Кримському півострові з урахуванням геополітичної динаміки розвитку Чорноморського регіону загалом та теорії балансу сил, яка надає чітке розуміння причин створення Кримської автономії у складі незалежної України та впливу російсько-українського конфлікту на переформатування глобального балансу сил. Відзначена значущість застосування методу побудови сценаріїв гіпотетичного розвитку подій в українсько-російських відносинах та методи експертного аналізу. Також дисертанткою було використано методологію форсайту та ефект Талеба (чорні лебеді), що дозволили охарактеризувати та запропонувати можливі сценарії в умовах та після закінчення російсько-української війни.

У підрозділі 1.3. *«Особливості використання теорії регіонального комплексу безпеки для аналізу Кримської кризи в умовах політичних трансформацій»* охарактеризовано відносини між РФ та Україною, що дає можливість говорити про асиметричність. Таке партнерство мало відповідні конфлікти та кризи, які були засновані на різному баченні світового та регіонального розвитку. Відзначено, що окупація Кримського півострову та вхід Криму до складу РФ було для Росії стратегічним та необхідним кроком з геополітичної точки зору, більш того, це відповідає потребам її військово-політичної безпеки та прагненню отримати ще більший контроль над Чорноморським регіоном. Визначено, що окупація Росією Криму та російсько-українська війна, яка триває вже більше 10 років, – всі ці дії РФ

направлені на те, щоб повернути Україну в геостратегічний та гео економічний простір Росії. Авторка, оперуючи категоріями класичної теорії регіонального комплексу безпеки, стверджує, що Кримська криза, починаючи з 2014 року не є кризою двосторонніх відносин. Ця криза є міжнародною, адже охоплює відносини між двома комплексами регіональної безпеки. Йдеться про конфлікт інтересів Росії та ЄС/НАТО та боротьбу за остаточний розподіл сфер геополітичного впливу.

Другий розділ «Українсько-російське протистояння: політико-ідеологічна реальність на півострові Крим» дисертанткою розглянуто події, які передували анексії Криму та створенню невизнаних утворень на сході Української держави, тобто ситуації, яка склалась в українсько-російських відносинах до березня 2014 року (особливо щодо політики Чорноморського регіону), що спровокувала порушення територіальної цілісності України, а також українсько-російську взаємодію та державну політику в умовах окупації Кримського півострову та відкритого збройної агресії Росії на сході нашої країни, яка стала причиною дестабілізації конфлікту та повномасштабного вторгнення РФ у лютому 2022 р.

У підрозділі 2.1. *«Політичні передумови сучасної російської агресії та анексії півострову Крим»* на підставі проведеного політико-правового аналізу констатується, що кримської кризи можна було б уникнути, якби в Конституції України із самого початку було чітко прописано про заборону навіть заявляти зі сторони національних меншин про свої права на відокремлення, отримання статусу національно-культурної автономії тощо. Найменший натяк на такі права створило підстави для майбутнього вибуху та несе загрозу національній безпеці держави, її територіальній цілісності. Конституційною практикою має бути закріплена заборона на вихід зі складу держави будь-якої територіально-адміністративної одиниці. Така політика не виключає можливостей конституційного регулювання ймовірних територіальних модифікацій всередині держави. Також дисертантка стверджує, що про агресію в інформаційному, соціально-економічному, суспільно-політичному плані зі сторони РФ щодо Криму потрібно було говорити, починаючи ще з 1990-х років, адже березень 2014 року лише став своєрідним підсумком зусиль Москви, спрямованих на реалізацію її експансіоністських намірів.

У підрозділі 2.2. *«Соціально-політичні наслідки секторальної «співпраці» України та РФ (2014-2021 рр.)»* авторка приходить до висновку, який полягає в тому, що після подій початку 2014 року можна говорити про припинення політичного діалогу між Україною та Росією на двосторонньому рівні, пониження рівня дипломатичного представництва, руйнування наслідками торговельних війн налагоджених роками економічних зв'язків, подальше посилення енергетичної блокади з боку РФ української газотранспортної системи, продовження здійснення Кремлем потужних інформаційно-психологічних впливів на свідомість українських та російських громадян, а також місцевого населення непідконтрольних Україні територій. Визначено, що умови Мінського формату на відміну від російської сторони, українська сторона виконувала. Росія ж зі свого боку зобов'язань не дотрималась і продовжувала активно підтримувати діяльність збройних формувань. зауважити, Відзначено, що діяльність української влади на російському напрямі характеризувалася слабкістю, що зумовлено на той час відсутністю міжнародної підтримки та Стратегія деокупації 2021 р. передбачала дипломатичний спосіб

вирішення конфлікту. За підсумками 2020-2021 рр. не можна говорити про будь-які ознаки врегулювання/мінімізації російсько-українського конфлікту. РФ шляхом воєнної інтервенції, політико-економічного тиску, пропагандистської експансії намагалася і надалі дестабілізувати внутрішню ситуацію в Україні, заблокувати її європейський та євроатлантичний рух. Весь цей час спостерігалася загроза ескалації конфлікту і російська сторона продовжувала агресивну, ворожу політику щодо України, що в підсумку призвело до повномасштабного вторгнення.

В рамках підрозділу 2.3. «Вплив гуманітарної складової на політичні процеси на території півострову Криму» дисертантка стверджує, що саме бездіяльність української влади у сфері протидії інформаційним загрозам з боку Російської Федерації призвела до окупації Кримського півострову та російсько-української війни, чому сприяли сепаратистські настрої окремої частини населення, сутність яких полягає в об'єднанні із «великою Росією». Після окупації Кримського півострову можна стверджувати про процес тотальної русифікації освіти та фактичне знищення україномовної й кримськотатарської освіти на півострові. Вивчення лише однієї російської мови та викладання нею фактично є порушенням базових прав корінних народів і національних меншин на отримання освіти рідною мовою. На момент повномасштабного вторгнення окупаційна влада не дотримується рішення Міжнародного суду й продовжує курс на тотальну русифікацію навчального процесу. Авторка підіймає такі важливі питання як знищення об'єктів культурної спадщини кримських татар; агресивна риторика в засобах масової інформації, так у місцевих та російських засобах масової інформації активно використовувалася мова ворожнечі щодо України, українців, української культури; порушення права людини на свободу слова, вільні зібрання та вибір релігії, так злочином є не тільки говорити рідною мовою, але й висловлювати думки, відмінні від тих, що нав'язуються зверху окупаційною владою; масові порушення російськими окупантами прав власності на Кримському півострові; заборона права на свободу пересування кримських татар та українців; проблема громадянства для мешканців окупованого Криму («автоматичне» набуття громадянами України громадянства РФ в Криму не може бути визнано правомірним, оскільки внутрішньодержавні процедури РФ вступу до нього є невідповідними чинним міжнародним конвенціям, міжнародному звичаєвому праву і принципам права про громадянство, які є загальноновизнаними). В умовах окупації ситуація з дотримання прав людини продовжує загострюватись, адже випадки їх порушення лише збільшуються. Прояви дискримінації зі сторони окупаційної влади щодо етнічних українців та кримських татар набувають системного характеру. Визначено, що в правовому полі ключовим завданням залишається розробка, затвердження й реалізація стратегічної програми дій щодо подальшого розвитку гуманітарного напрямку Криму. Програма повинна враховувати динаміку процесу політичних, історичних, етнічних, культурних, комунікаційних та освітніх процесів в даному регіоні. Звісно, повномасштабна імплементація такої програми можлива лише в умовах повернення Кримського півострову Україні. Проте окремі її заходи, зокрема в інформаційній сфері, є такими, які вже необхідно реалізувати.

Третій розділ «Сценарний форсайт» та державна політика щодо Криму в умовах та після закінчення гарячої фази російсько-української війни»

присвячений ймовірним сценаріям та загроз щодо статусу Криму після повномасштабного вторгнення Росії, розглядає невідворотні та варіативні тренди й загрози, а також основи державної політики України щодо відновлення Криму.

В межах підрозділу 3.1. «Ймовірні сценарії щодо статусу Криму після повномасштабного вторгнення РФ до України» розглянуто можливі сценарії та ймовірність реалізації кожного. Відзначено, що кожен із сценаріїв може реалізуватися за певних умов. Сильна стійкість Росії у війні зменшує ймовірність перемоги України, але якщо фронт руйнується, зростають шанси на ескалацію конфлікту. Якщо Росія не зазнає поразки, варіант угоди про припинення вогню стає більш імовірним. Завдяки українській стійкості та сильній міжнародній підтримці Росія може зазнати поразки, що відкриє шлях до української перемоги. Дипломатичний сценарій вважається малоімовірним з огляду на поточну динаміку російсько-українського конфлікту; сценарій наступу ЗСУ на територію Криму передбачає військову операцію, яка є найбільш оптимістичним сценарієм; сценарій блокади Криму розглядається як більш реалістичний у короткостроковій перспективі. Авторкою запропоновано два сценарії з високою ймовірністю реалізації: ідеальним сценарієм було б позбавити російські війська баз і складів у Криму, ізолювати півострів, що змусило б їх залишити територію, дозволяючи Україні повернути Крим із мінімальними руйнуваннями. Проте, існує також ймовірність, що для звільнення Криму доведеться застосовувати пряму військову силу, включно з бойовими діями на самому півострові. Об'єктивно оцінюючи, зрозуміло, що дипломатичний шлях, виявляється нереалістичним у даній ситуації. Україні доведеться відновлювати територіальну цілісність та суверенітет України за допомогою силових методів. Другий сценарій «післявоєнні відносини між Україною та РФ» – що значна частина українського населення підтримує ідею радикального відмежування від РФ, зокрема через повне припинення будь-яких відносин. На цьому фоні також висловлюються думки про тимчасове замороження відносин до моменту кардинальних змін у російській владі та державному устрої. Однак, незначна частина українців все ж вважає за можливе поступове відновлення відносин, але лише за умови покарання винних у військових злочинах та виплати репарацій. Проаналізовані дані свідчать про складний та багатовимірний характер громадської думки в Україні щодо майбутнього відносин з росією, підкреслюючи загальну негативну тенденцію, але також виявляючи розмаїття поглядів серед різних соціальних груп.

Підрозділ 3.2. «Невідворотні та варіативні тренди та загрози щодо кримського питання» авторкою описано невідворотні та варіативні тренди (економічні; воєнні; політичні; екологічні; технологічні; соціально-культурні та соціально-психологічні) щодо Криму (форсайт розроблений експертами Кримської платформи до 2022 року) та бажаний сценарій розвитку подій. Відзначено, що більшість варіативних трендів в умовах російсько-української війни стали невідворотними, та запропоновані експертами Кримської платформи сценарії, не врахували «чорного лебедя» у вигляді повномасштабного вторгнення РФ до України. Сформовано сценарій розвитку подій у Криму в умовах військових дій «Деокупація Криму військовим шляхом та її наслідки», в рамках якого враховано основні характеристики, ключові події, ключові гравці та індикатори реалізації

сценарію. Розглянуто теорію «чорний лебідь» та розглянуто потенційні сценарії («чорні лебеді») в 2024 році, а також їх ймовірність в агресії РФ проти України. Аналіз потенційних «чорних лебедів» у міжнародній політиці на 2024 рік спонукає виокремити окремі ключові сценарії: «гра в довгу», поглиблення військової співпраці у форматі «ядерної тріади» між росією, Північною Кореєю та Іраном, глобальна інфляція. Авторка відзначає, що саме такі сценарії(загрози) потребують уважного моніторингу та готовності до реагування на можливі кризи, забезпечуючи стратегічне планування та мінімізацію ризиків.

На підставі аналізу державної політики України щодо відновлення Криму в *підрозділ 3.3. «Інституційно-правові основи політики України щодо відновлення Криму»* авторкою розглянуто нормативно-правові та інституційні основи Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя. Доведено, що з початком повномасштабного вторгнення РФ в 2022 році, умови та пріоритети зазнали значних змін. Державна політика щодо Криму почала зміщуватися від переважно дипломатичного до більш військово-політичного, відображаючи заяви українського керівництва та нових стратегічних цілей. Аргументовано, що в оновленому Плані заходів деокупації та реінтеграції та Плану дій щодо відновлення деокупованих територій територіальних громад відсутні конкретні механізми для вирішення специфічних і важливих проблем, з якими стикається процес реінтеграції. Визначено пріоритетні напрямки після деокупації, в рамках якої вирішальне місце займають Стратегія когнітивної деокупації Криму та Стратегія відновлення Криму після деокупації. Охарактеризовано основні напрями когнітивної деокупації та відновлення. Розглянуто правосуддя перехідного періоду, що сприятиме уникненню майбутніх конфліктів на території Кримського півострова та має стати ефективним механізмом в реалізації політики відновлення деокупованого Криму. Зосереджено увагу на напрямку правосуддя перехідного періоду – притягнення винних до відповідальності за злочини колабораційної діяльності. Авторкою відзначено, що механізми вирішення цього питання можуть стати частиною правосуддя перехідного періоду вже сьогодні та сприятимуть дотриманню мешканцями окупованих територій законів та їхній реінтеграції до законодавчого, економічного та, в кінцевому підсумку, політичного простору України.

У **висновках** узагальнено основні результати дисертаційного дослідження. Авторкою проведено комплексний аналіз вітчизняної та зарубіжної історіографії вивчення «кримських проблем» в українсько-російських відносинах. Співставлення точок зору українських та російських вчених на «болючі» історичні питання створило фундамент для вірного розставлення акцентів та вироблення об'єктивної оцінки тих питань, які турбують обидві сторони й відсутність консенсусу по яких лише поглиблює загальний конфронтаційний характер двосторонньої взаємодії.

Сконструйовано теоретико-концептуальний каркас дослідження «кримських проблем» в українсько-російських відносинах, який являє собою синтез наукових підходів, серед яких найбільш поширеними у використанні є інституціональна теорія дослідження «кримських проблем», теорія кримського регіоналізму, цивілізаційний напрям дослідження історичних процесів у Криму та теорія балансу сил.

Використання теоретико-методологічного інструментарію класичної теорії регіонального комплексу безпеки дозволило спростувати твердження, сутність якого полягає в тому, що важливість України для Росії пояснюється лише питаннями економічного/енергетичного та військово-політичного характеру. В роботі доведено, що повна втрата Росією контролю над Україною – це крок до краху контролю з боку РФ над усією зоною геополітичних інтересів Москви. Геополітично РФ може бути ідентифікована лише за умови збереження у сфері її впливу України. Без України для Росії криза геополітичної / зовнішньополітичної ідентичності є неминучою.

Досліджуючи кримську проблему в історичній ретроспективі, можна стверджувати, що Кримський півострів завжди знаходився в епіцентрі геополітичного розвитку й був об'єктом інтересів впливових акторів міжнародних відносин, передусім великих імперій. В умовах геополітичних трансформацій світового порядку Крим став розмінною монетою в іграх ключових акторів, зокрема, Російської Федерації, яка порушила норми міжнародного права, анексувавши Кримський півострів.

На підставі проведеного політико-правового аналізу авторка стверджує, що кримської кризи можна було б уникнути, якби в Основному Законі Української держави із самого початку було чітко прописано про заборону заявляти зі сторони національних меншин про свої права на відокремлення, отримання статусу національно-культурної автономії тощо. Найменший натяк на такі права створило підстави для майбутнього вибуху та призвело до повномасштабного вторгнення.

У науковій розвідці обґрунтовано необхідність зробити висновки з російсько-українського конфлікту, що надасть змогу по-новому оцінити завдання переформатування глобальної системи безпеки і визначити параметри нової архітектури загальноєвропейської безпеки. В цьому зв'язку запропоновано авторське бачення небезпек, які несе Кримський прецедент для системи європейської безпеки. Так в роботі стверджується, що Україна, відмовившись від ядерної зброї, отримала гарантії безпеки та недоторканості кордонів від великих держав, проте при цьому зазнала агресії з боку одного з гарантів її безпеки. Це створило небезпечний прецедент, адже виходить, що тільки ядерна зброя та військово-політичні союзи здатні гарантувати національну безпеку держави.

Досліджуючи проблему перебування на Кримському півострові Чорноморського флоту Росії та визначення конституційно-правового статусу міста Севастополь, авторка стверджує, що про агресію в інформаційному, соціально-економічному, суспільно-політичному плані зі сторони Російської Федерації щодо Севастополю зокрема та Криму в цілому потрібно було говорити, починаючи ще 1990-х років, адже березень 2014 року лише став своєрідним підсумком зусиль Москви, спрямованих на реалізацію її експансіоністських намірів.

Відзначено, що діяльність української влади на російському напрямі характеризувалася слабкістю, що зумовлено на той час відсутністю міжнародної підтримки та Стратегія деокупації 2021 р. передбачала дипломатичний спосіб вирішення конфлікту. РФ шляхом воєнної інтервенції, політико-економічного тиску, пропагандистської експансії намагалася і надалі дестабілізувати внутрішню ситуацію в Україні, заблокувати її європейський та євроатлантичний рух. Весь цей

час спостерігалася загроза ескалації конфлікту і російська сторона продовжувала агресивну, ворожу політику щодо України, що в підсумку призвело до повномасштабного вторгнення.

Трансформації в гуманітарній сфері, які мали місце в незалежній Україні, фактично не охоплювали Кримський півострів, отже, було створено підґрунтя для здійснення інформаційно-психологічних впливів Російської Федерації. Зазначене створило передумови спочатку для фрагментації гуманітарного простору, а потім призвело й до порушення територіальної цілісності Української держави шляхом окупації сусідньою державою частини української території.

Дії Російської Федерації в Криму – анексія та незаконне входження півострову до складу Російської Федерації, а також підтримка збройних угруповань на Сході України – призвели до руйнування формату стратегічного партнерства в українсько-російських відносинах. Так було скасовано дію практично усіх двосторонніх угод, обмежено експортно-імпортні операції через торговельні війни РФ проти України, введено українську газотранспортну систему в стан енергетичної блокади.

Розглянуто ймовірні сценарії щодо статусу Криму після повномасштабного вторгнення. Кожен сценарій має свої умови та можливості для реалізації, і події в найближчий час допоможуть зрозуміти, який із них стане реальністю. Важливо зазначити, що незалежно від обраного сценарію, Крим зіткнеться з військовими діями. Кожен сценарій має свої можливості та ризики, і їх імовірність залежить від багатьох факторів, включаючи міжнародні відносини, внутрішньополітичні зміни у Росії та Україні, а також глобальні політичні зміни. Загалом, перспективи зміни статусу Криму у 2024 році залишаються неоднозначними, залежачи від стратегічних рішень та міжнародної підтримки, яка надається Україні. Ідеальним сценарієм було б позбавити російські війська баз і складів у Криму, ізолювати півострів, що змусило б їх залишити територію, дозволяючи Україні повернути Крим із мінімальними руйнуваннями. Проте, існує також ймовірність, що для звільнення Криму доведеться застосовувати пряму військову силу, включно з бойовими діями на самому півострові. Об'єктивно оцінюючи, зрозуміло, що дипломатичний шлях, виявляється нереалістичним у даній ситуації. Україні доведеться відновлювати територіальну цілісність та суверенітет України за допомогою силових методів. Побудований – на основі вивчення експертних оцінок та громадської думки українського суспільства – Сценарій «післявоєнні відносини між Україною та РФ» визначає вірогідність зменшення напруженості і стабілізацію регіону в довгостроковій хоча і вимагає складного балансування між обороною та дипломатією, з одного боку, та при умовах збереження існуючих тенденцій та продовження війни ймовірність налагодження діалогу між Україною та РФ зводиться до нуля, з іншого.

Описано невідворотні та варіативні тренди та відзначено, що більшість варіативних трендів в умовах російсько-української війни стали невідворотними, та запропоновані експертами Кримської платформи сценарії, не врахували «чорного лебедя» у вигляді повномасштабного вторгнення РФ до України. Події типу «чорного лебедя» характеризуються непередбачуваністю, великим впливом на соціально-політичні процеси.

На основі аналізу поточних трендів та експертної оцінки в рамках форсайт-

сесії «Крим 2050», сформульовано сценарій розвитку подій у Криму в умовах військових дій: Сценарій – Деокупація Криму військовим шляхом та її наслідки.

Запропоновано основні характеристики сценарію; ключові події; ключові гравці та країни; індикатори реалізації сценарію.

Розглянуто План заходів з реалізації Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, План дій органів виконавчої влади, що спрямований на відновлення деокупованих територій територіальних громад та описано невідкладні заходи після деокупації. Однак, в оновленому Плані заходів, хоча й було включено нові пункти, частина з них залишається загальною та не надає конкретних механізмів для вирішення специфічних і важливих проблем, з якими стикається процес реінтеграції. Це може створити виклики у практичній реалізації плану, оскільки відсутність конкретики ускладнює визначення пріоритетів, алокацію ресурсів та відстеження прогресу. Тому, щоб забезпечити успішну реінтеграцію та відновлення територій, важливо доповнити план чіткими стратегіями та детальними кроками вирішення ключових проблем.

Визначено, що Стратегія когнітивної деокупації Криму та Стратегія відновлення Криму після деокупації є вкрай важливими для реалізації ефективної політики після деокупації Криму. Доведено, що з огляду на важливості когнітивної деокупації та її довгострокові наслідки для українського суспільства, реалізацію Стратегії необхідно грамотно і широко комунікувати серед різних аудиторій як у Криму, так і в інших регіонах України, а також серед міжнародних партнерів. Комунікацію про наміри України щодо когнітивної деокупації Криму можна розпочати ще до фактичного звільнення території, використовуючи різні інформаційні канали для поширення ключових меседжів. Відзначено, що заходи після деокупації зумовлена неможливістю реалізації до деокупації та свідченням про те, що заходи щодо інтеграції після деокупації Криму вживаються, починаючи з 2014 року, але після 2022 року з корективами.

Охарактеризовано основні ключові напрямки відновлення: нова інфраструктура; безпечний демонтаж Кримського мосту; енергетична незалежність; розвиток туристичної інфраструктури; відновлення та реалізація порушених прав корінних народів України; безпека та оборона Криму; відновлення верховенства права, всебічне забезпечення дотримання прав людини; захист екосистеми Криму. Однак, реалізація цієї Стратегії може зіткнутися з несподіваними викликами з боку РФ, яка може вжити непередбачуваних заходів для перешкоджання деокупації Криму. Це може включати інформаційні війни, економічні санкції, військові загрози або інші дії, спрямовані на дестабілізацію ситуації в регіоні. У зв'язку з цим необхідно бути готовими до оперативного реагування на різноманітні виклики та мати чіткі плани дій для мінімізації ризиків і забезпечення успішного відновлення Криму.

Розглянуто правосуддя перехідного періоду, що сприятиме уникненню майбутніх конфліктів на території Кримського півострова та має стати ефективним механізмом в реалізації політики відновлення деокупованого Криму. Зосереджено увагу на напрямку правосуддя перехідного періоду – притягнення винних до відповідальності за злочини колабораційної діяльності. Відзначено, що механізми

вирішення цього питання можуть стати частиною правосуддя перехідного періоду вже сьогодні та сприятимуть дотриманню мешканцями окупованих територій законів та їхній реінтеграції до законодавчого, економічного та, в кінцевому підсумку, політичного простору України.

Таким чином, найважливіше сьогодні для України – бути послідовними в своїх політичних позиціях, формувати стратегічне мислення та застосовувати політичне прогнозування.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у закордонних наукових виданнях, що індексуються у Scopus та Web of Science:

1. Baskakova A. S. The crisis of the European security in response to Russian aggression against Ukraine. *Evropský politický a právní diskurz*. 2021. Vol. 8. Issue 3. p. 19-25. DOI: <https://doi.org/10.46340/eppd.2021.8.3.2> (Scopus).

Статті у наукових фахових виданнях України

2. Баскакова А. С. Окупація Кримського півострова та російсько-українське збройне протистояння на сході України. *Політикус*. 2021. № 2. С. 19–25.

3. Баскакова А. С. Особливості використання теорії регіонального комплексу безпеки для вивчення причин кримської кризи та російсько-української війни. *Політикус*. 2021. № 3. С. 30-36.

4. Баскакова А. С. Дослідження впливу «Кримської кризи» (2014) на міжнародно-правовий порядок крізь призму *realpolitik* як політичної філософії. *Політичне життя*. 2021. № 2. С. 5-10. DOI: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2021.2.1>

5. Баскакова А. С. Кримська криза та російсько-українська війна: погляд з точки зору політичного неореалізму. *Політичне життя*. 2021. № 3. С. 140-146. DOI: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2021.3.20>

6. Баскакова А. С. Соціально-економічне становище Кримського півострову у складі незалежної України (1991–2014). *Політикус*. 2022. № 6. С. 59-65.

7. Баскакова А. С. Освітні процеси в Криму, як основа формування національної ідентифікації: проблеми майбутньої реінтеграції. *Політичне життя*. 2024. № 1. С. 5-10. DOI: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2024.1.1>

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Баскакова А. С. Ще раз про сценарій загострення українсько-російських відносин наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття. *Політичні трансформації сучасного суспільства* : зб. матеріалів V Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 22 лютого 2024 р.). Полтава : ПДАУ, 2024. С. 137-140.

9. Баскакова А. С. Феномен міжкультурної комунікації: постановка питання. *Актуальні проблеми філології і професійної підготовки фахівців у полікультурному просторі* : міжнародний науковий журнал. Одеса ; Харбін : Харбінський інженерний університет, 2023. Вип. 6. С. 55-57.

АНОТАЦІЯ

Баскакова А.С. Кримські питання в українсько-російських відносинах: політологічний аналіз. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси. – Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, 2024.

Авторкою проведено комплексний аналіз вітчизняної та зарубіжної історіографії вивчення «кримських проблем» в українсько-російських відносинах. Сформовано авторське бачення сценарію розвитку подій у Криму в умовах військових дій. Комплексно проаналізовано потенційні сценарії (загрози) («чорні лебеді») в 2024 році, а також їх ймовірність в агресії РФ проти України та визначено потенційні «чорні лебеді», що потребують уважного моніторингу та готовності до реагування на можливі кризи, забезпечуючи стратегічне планування та мінімізацію ризиків. Доведено, що з початком повномасштабного вторгнення РФ в 2022 році, умови та пріоритети зазнали значних змін щодо відновлення Криму після закінчення російсько-української війни. Відзначено, що заходи після деокупації зумовлені неможливістю реалізації до деокупації та свідченням про те, що заходи щодо інтеграції після деокупації Криму вживаються, починаючи з 2014 року, але після 2022 року з корективами.

Ключові слова: Крим, територія України, кримська криза, анексія Криму, окупація, україно-російські відносини, російсько-українська війна, повномасштабне вторгнення, деокупація, відновлення.

SUMMARY

Baskakova A.S. The Crimea issues in Ukrainian-Russian relations: political analysis.– Manuscript.

The thesis on obtaining the scientific degree of PhD of political sciences, specialty 23.00.02 – political institutes and processes. – Vasyl' Stus Donetsk National University in Vinnytsia. Vinnitsa, 2024.

The thesis is a comprehensive study of the «Crimean issues» and their impact on the development of Ukrainian-Russian interstate cooperation. For the first time, a comprehensive analysis of the domestic and foreign historiography of the study of the «Crimean problems» in Ukrainian-Russian relations, in particular, and the main problems of interstate interaction in post-bipolar conditions, taking into account the historical context, in general, was carried out. This created a foundation for the correct placement of accents and the development of an objective assessment of issues that are confrontational in Ukrainian-Russian relations. It is proposed to study the «Crimean problems» in Ukrainian-Russian relations, based on a theoretical and conceptual framework, which is a complex of scientific approaches that were formed at the junction of several sciences (history, philosophy, political science, international relations, etc.). The importance and scientific expediency of using the institutional theory of the study of «Crimean problems», the theory of Crimean regionalism, the civilizational direction of the study of historical

processes on the Crimean Peninsula, taking into account the geopolitical dynamics of the development of the Black Sea region in general and the theory of the balance of forces, which provides a clear understanding of the reasons for the creation of Crimean autonomy as part of an independent of Ukraine and the impact of the Russian-Ukrainian conflict on the reformatting of the global balance of power. The theoretical and conceptual toolkit of the classical theory of the regional security complex was used to conduct a deeper analysis of the Crimean crisis and the beginning of the Russian-Ukrainian war in the context of global transformations of the world order. The author's vision of the scenario of the development of events in Crimea under the conditions of military operations «De-occupation of Crimea by military means and its consequences» was formed, which took into account the main characteristics, key events, key players and indicators of the scenario's implementation. Potential scenarios (threats) («black swans») in 2024 were comprehensively analyzed, as well as their probability in the aggression of the Russian Federation against Ukraine, and potential «black swans» that require careful monitoring and readiness to respond to possible crises were identified, providing strategic planning and minimization of risks.

It has been proven that with the beginning of the full-scale invasion of the Russian Federation in 2022, the conditions and priorities for the restoration of Crimea after the end of the Russian-Ukrainian war have undergone significant changes. Two scenarios with a high probability of implementation are proposed: «deprive Russian troops of bases and warehouses in Crimea, isolate the peninsula, which would force them to leave the territory, allowing Ukraine to return Crimea with minimal destruction» and the scenario «post-war relations between Ukraine and the Russian Federation. The general negative trend is argued and it is stated that in the long term, if existing trends are maintained and the war continues, the probability of establishing a dialogue between Ukraine and the Russian Federation is reduced to zero.

The understanding of the humanitarian aspect of the Crimean problem in Ukrainian-Russian relations has gained further development in the direction of expanding its interpretation, which includes not only the issue of social protection of the population of the peninsula, ensuring its rights and freedoms, but also the problem of the conflict of values, ideologies and national-ethnic identities. It is claimed that the Crimean humanitarian space today is a field for full-scale russification and displacement of Ukrainian and Crimean Tatar content from the educational process, mass media, book publishing, culture and art, social-church relations, etc. Probable scenarios regarding the status of Crimea after a full-scale Russian invasion of Ukraine are characterized. It is noted that each of the scenarios can be implemented under certain conditions. A diplomatic scenario is considered unlikely given the current dynamics of the Russian-Ukrainian conflict; the scenario of the offensive of the Armed Forces on the territory of Crimea involves a military operation, which is the most optimistic scenario. The author's recommendations regarding the cognitive de-occupation of Crimea are given. Attention is focused on the direction of justice of the transitional period – bringing the guilty to responsibility for crimes of collaborative activity.

Keywords: Crimea, territory of Ukraine, Crimean crisis, annexation of Crimea, occupation, Ukrainian-Russian relations, Russian-Ukrainian war, full-scale invasion, de-occupation, recovery.